

Litouwen

Leesexemplaar

KURT
VAN EEGHEM

OP REIS NAAR HET
ONBEKENDE

Litouwen

Polis

Inhoud

INLEIDING

Waarom Litouwen? – 7

**1 Hoe een grootmacht wordt gemaakt
(en hoe die weer verdwijnt) – 11**

2 Het geloof kan stenen verzetten – 29

**3 Een uithoek van het tsaristische
Rusland – 61**

4 De grote utopie – 89

5 De schande en de pijn – 129

6 Rood is rood – 149

7 Het bruisende Vilnius – 165

8 Litouwen, deelstaat van Europa – 185

9 Kunst, kunst, kunst – 197

EPILOOG – 215

BEDANKING – 219

KAART – 221

Voor Tom

Leesexemplaar

INLEIDING

Waarom Litouwen?

Tientallen keren kreeg ik die vraag, waarom Litouwen? Het antwoord is simpel, het land is me overkomen. Het plan was om te schrijven over steden uit het nieuwe Europa zoals Karl Baedeker dat deed in de negentiende eeuw. Hij vertelde persoonlijke ervaringen over Parijs, Venetië en Rome, ik wilde van noord naar zuid reizen maar... werd verliefd op Litouwen. Vilnius was bedoeld als eerste halte. Ik vertrok met een klein hartje. Zou ik me niet doodvervelen in dat koude land waar ik niemand kende en waar een onbegrijpelijk Sanskriet wordt gesproken? Waaraan was ik begonnen? Voor alle zekerheid sleurde ik kilo's truien en boeken langs de security in Zaventem. De truien bleven in het valies en aan lezen kwam ik niet toe. De weken vlogen voorbij. Ik raakte verslaafd aan Litouwen, bezocht nadien de steden Kaunas, Klaipėda en

Litouwen

Neringa en na elke trip boekte ik meteen een nieuw verblijf. Het was duidelijk, dit boek zou uitsluitend over Litouwen gaan, over de barokke pracht en de rijke cultuur van dit edel volk. Litouwers houden van kunst, hoog of laag, opera of volksmuziek, musea of *street art*, als het maar kwaliteit heeft. Honderden kilometers heb ik gewandeld door stad, land, duin en veld en noteerde wat ik zag, voelde en hoorde. Al die ervaringen deel ik in dit boek.

Litouwen was ooit het grootste land van Europa, van de Baltische Zee tot aan de Krim. Litouwen werd pas in de veertiende eeuw gekerstend, als laatste op ons continent. Litouwen was het allereerste multiculturele land van Europa: heidenen, christenen, joden, protestanten en moslims woonden er samen. Litouwen verraste mij gedurig.

Onze landen zijn verwant, we delen een Europese geschiedenis, alleen houden zij nog zielsveel van de jonge freule die Europa is terwijl wij zijn uitgekeken op die oude godin. Ik geef ze meer dan gelijk. Als ik in Vilnius uit het vliegtuig stap, mijn pasje niet eens hoeft te laten zien en met euro's betaal, besef ik de vele voordelen van Europa. Ik maakte vrienden voor het leven die verhalen vertelden die niet altijd verschillen van de onze. Ook Litouwen werd eeuwenlang bezet en vernederd door de grootmachten, en de hardwer-

Inleiding

kende Litouwer vocht zich keer op keer uit de ellende. Ik ging op zoek naar hun geheimen, kwam op plaatsen waar je anders niet komt. We discussieerden over de complexe geschiedenis van het land en vierden feest met muziek en drank. Wedden dat u straks een reis boekt?

1

Hoe een grootmacht wordt gemaakt (en hoe die weer verdwijnt)

Het tarmac van Vilnius Airport gloeit in de hitte. Het lijkt tropisch Afrika, maar de dennen aan de rand van de landingsbaan weten beter: dit is Noord-Europa. Een taxi brengt me naar het centrum van de stad. De rit duurt lang genoeg voor een spoedcursus Litouwen. Het is Vaderdag en de chauffeur praat over zijn drie kinderen. Geen feest voor hem, want de dienst loopt tot diep in de nacht. ‘Maar’, zegt hij, ‘volgende maand vertrekken we met de familie voor tien dagen naar Antalya in Turkije, 675 euro, 5 sterren, all-in.’ Hij glundert van de voorpret. ‘We zullen genieten aan de Turkse Rivièra, want elke dag krijg ik meer Turkse lira’s voor mijn euro’s.’ Ik laat een ‘lang leve de euro, lang leve Europa’ horen. Hij knikt overtuigd.

Litouwen

We passeren een Ikea en een Lidl, maar deze winkels vindt hij maar niks. 'Je moet naar de Maxima, dat is een goeie winkel, meneer, allemaal *local products*, echt veel beter.' Ik wil een tweede keer 'lang leve Europa' roepen, maar beheers me en mompel dat ik het de komende maanden zal uitzoeken. Hij knikt driftig, 'geloof me maar'. Ik hoop dat hij betaald wordt voor deze campagne, want van mijn bijdrage zal hij niet rijk worden. De rit naar mijn appartement is vriendelijk geprijsd.

Volle trolleybussen rijden langs. Ze afficheren hun kwaliteiten: 0 procent CO₂-uitstoot. Het lijken aftandse karren, maar de oudste hebben nog maar 25 jaar op de teller. In Antwerpen rijden trams rond die dubbel zo oud zijn. En ze worden gebruikt. Elke dag nemen 200.000 mensen in Vilnius de trolley.

Roodverbrande benen wandelen voorbij. Nivea heeft de opwarming van de aarde niet goed ingeschat. De andere zegeningen van de vrije markt bereikten Vilnius al veel eerder.

Als de Baltische staten elkaar de hoogste scores geven tijdens het Eurovisiesongfestival, als Poetin de Litouwers de kast opjaagt door een MiG-straaljager over het grondgebied te sturen, en als onderbetaalde truckchauffeurs worden ingehuurd door Vlaamse zetbazen,

Hoe een grootmacht wordt gemaakt

schrijven onze kranten over Litouwen. Dat doen ze verder nooit.

De Baltische staten lijken een drie-eenheid, maar etnisch, historisch noch cultureel is er weinig dat hen bindt. Natuurlijk delen ze de angst voor het imperiale Rusland, zijn de winters koud en zijn Balten uitstekende koorzangers, maar verder houdt elke vergelijking op. De Estlandse Tsjoden, een Fins-Oeegrisch volk, werden gekerstend door de Denen. De Letten waren Koeren, West-Balten die het Koers spraken, een taal verwant aan het Oudduits.

Litouwen ontstond rond 1230 toen grootvorst Mindaugas de heidense stammen uit de regio onder zijn gezag bracht en zo de eerste en, zoals later zou blijken, ook enige koning van Litouwen werd. Rivaliserende stamhoofden hebben de 'founding father' vermoord. Mindaugas lonkte naar de Teutonen, hun erfvijand. Hij wilde vrede stichten met die 'Duitse Orde' van Teutoonse kruisridders die de kuststrook bewoonden, hij bekeerde zich zelfs tot het christendom. De stamhoofden, verknocht aan de heidense tradities en de vertrouwde rituelen, zagen dat niet zitten. Mindaugas had verkeerd gegokt. Na zijn tragische dood bleef het land bestaan onder leiding van een groot-hertog. De pas aangestelde bisschop kon zijn biezen pakken. Pas honderd jaar later keerde de Kerk terug.

Litouwen

Groothertog Gediminas, die van 1316 tot 1341 Litouwen leidde, was een beter diplomaat. Arūnas Gelūnas, filosoof, oud-minister van Cultuur en nu museum-directeur, vertelt dat Litouwen ‘zijn geschiedenis nog maar eens moet heruitvinden. We zijn niet compleet zonder onze multiculturele roots.’ Met dit gevoelige statement – Litouwen is nu blank en behoorlijk xenofob – refereert hij rechtstreeks aan Gediminas. Hij was het die de grenzen opende voor christenen, islamitische Tataren en chassidische joden. De nieuwkomers hebben een immense rol gespeeld in de ontwikkeling van Litouwen, het aandeel van de chassidim kan niet worden overschat. De taal, het Litouws, oorspronkelijk Indo-Europees en sterk verwant aan het Sanskriet, werd door de verschillende culturen beïnvloed.

Groothertog Jogaila ging nog een stap verder en liet zich dopen in 1386. In ruil werd hem de Poolse kroon aangeboden. Het huwelijk met de elfjarige dochter van de Poolse koning was *part of the deal*. Zo ontstond het Pools-Litouwse Gemenebest en Jogaila veroverde gebieden tot ver voorbij het huidige Oekraïne. Zijn neef en opvolger, Vytautas de Grote, regeerde van 1392 tot 1430. Hij steunde Jogaila aanvankelijk in de strijd met de Duitse Orde, maar wilde vooral de Polen kwijt. Het is hem nooit gelukt. Terwijl hij van Vilnius de belangrijkste stad van het Gemenebest maakte, be-

Hoe een grootmacht wordt gemaakt

trok hij zelf een slotburcht in het vlakbij gelegen Trakai. Dat werd de nieuwe hoofdstad.

Ridder Guillebert de Lannoy, stichtend lid van de Orde van het Gulden Vlies en gouverneur van Sluis, een flaneur avant la lettre, bezocht Litouwen in 1525. De diplomaat van de hertogen van Bourgondië verbleef onderweg naar Rusland in Trakai. In *Voyages et ambassades* brengt hij, als allereerste uit onze contreien, verslag uit over Litouwen.

‘Er zijn veel Tartaren (sic) in Trakai en omgeving,’ schrijft de ridder, ‘ze leven in grote families. Het zijn echte Saracenen die Jezus Christus en zijn religie niet kennen. Ze hebben een eigen taal. Er verblijven ook Germanen, Litouwers, Russen en veel Joden in deze stad. Trakai behoort aan hertog Vytautas. Het is een grote, open en multiculturele stad’.

Ik bezocht Trakai in de winter terwijl dikke vlokken sneeuw, zoals ik ze in jaren niet meer zag, over de vele meren dwarrelden. Het slot van Vytautas vult een volledig eilandje midden in het Galvė-meer. Het stadje Trakai strekt zich uit over een smalle landengte. De hoofdweg krult er langs de oevers. Houten huizen in vrolijke kleuren getuigen van verloren glorie. Plots doemt de roodstenen burcht, een volledig omwald middeleeuws monster, voor mij op in de grijswitte lage lucht. Ik wandel door een muur van sneeuw over

een lange houten brug naar de enige toegangspoort in de vesting. Elk ogenblik verwacht ik dat ruiters met wapperende capes voorbijdraven. Hollywood kan hier zonder enige aanpassing een ridderfilm draaien. Het is ook écht een decor: het kasteel werd in de voorbije decennia op de bestaande ruïnes herbouwd. Hoe dan ook, het resultaat zorgt voor een idyllische postkaart. Langs het binnenplein kom ik in het centrale hoofgebouw, waar ik het museum bezoek. Al is elk gevonden muntje uitgesteld, veel stelt het niet voor. Alle grote artefacten zijn van recente datum, zoals de hilarische schilderijen die stuk voor stuk pogen om een middeleeuws sfeertje te suggereren. Het kind in mij voelt zich een echte ridder als het van de hoogste verdieping neerkijkt op het binnenplein. Deze *tourist trap* charmeert in haar onhandigheid. Hoe dan ook, het landschap met de vele meren is indrukwekkend. Vanuit de slottoren kijk je recht op het zomerpaleis van de Tyszkiewicz, aan de andere zijde van het meer. Het is een classicistisch paradijs waar de absurd rijke, adellijke familie haar zomers doorbracht.

Vytautas de Grote voelde zich veilig in Trakai. Zijn soldaten konden mijlenver de omgeving in de gaten houden. Wat ze zagen was en is nog steeds ontroerend mooi, maar vooral ook zompig, duister en vol gevaren. Wie met slechte bedoelingen naar Trakai reisde, moest

Hoe een grootmacht wordt gemaakt

eerst door de hel. Elke mogelijke vijand die totaal afgepeigerd de sterke, stevig omwalde burcht, midden in het meer, naderde, wist dat het echte werk nog moest beginnen. Ik vermoed dat menig lansier dan de moed in de doornatte schoenen zonk.

De historische erfenis van Vytautas de Grote reikt tot ver in de zestiende eeuw. Het Pools-Litouwse Gemeenebest dat onder zijn gezag het meest omvangrijke land van Europa was geworden, verschrompelde in de volgende eeuwen. Toen Vilnius in 1569 de rol van hoofdstad kwijtraakte aan het Poolse Krakau, werd Litouwen het kneusje binnen het Gemenebest. De Poolse cultuur overheerste in alle geledingen van de maatschappij. Het nooit verwerkte trauma van 'underdog' was geboren.

Nergens wordt de geschiedenis van Litouwen beter uitgelegd als in het voormalige paleis van de groot-hertogen. Vytautas Gailevicius, een jonge talentrijke organist die vindt dat 'er in de wereld van de klassieke muziek slechts plaats is voor de allerbesten' en daar naar eigen zeggen niet bij hoort, leidt me rond. Toen Vilnius in 2009 Culturele Hoofdstad van Europa was, raakte Vytautas betrokken bij de organisatie. Hij vond het zo boeiend dat hij bleef hangen in de coulissen, en

Litouwen

nu is hij verantwoordelijk voor de 250 evenementen die er elk jaar plaatsvinden. Net als duizenden andere Litouwers dankt hij zijn naam aan 'Vytautas de Grote', held van het vaderland en alomtegenwoordig. Ook straten, pleinen, dranken, kazens, universiteiten, worsten en paleizen dragen zijn naam. Levensgrote standbeelden sieren stad en land. Hier leunt de stoere krijger op een ijzingwekkend zwaard, even verder zit hij te paard, klaar voor de strijd, en op duizenden tekeningen en schilderijen blikt hij soeverein en waardig naar verre einders. Kortom, een vorst om u tegen te zeggen.

In 1991, toen Litouwen, net niet fluweelzacht – er vielen slachtoffers – en letterlijk vergezeld van Baltisch gezang uit miljoenen kelen, de Sovjets verdreef, werd Vytautas Landsbergis het eerste staatshoofd van de onafhankelijke republiek. *'Vytautas forever.'*

Het Groothertogelijk Paleis werd meermaals vernield, maar telkens iets groter heropgebouwd. Het huidige hoofdgebouw aan de rand van de heuvel is een kopie van de renaissanceversie. Achter deze reconstructie huist het splinternieuwe museum. Het oude silhouet verrees als een feniks uit de ruïnes, terwijl de binnenkant hypermodern werd ingericht. En het mocht wat kosten, want het pas bevrijde Litouwen was erop

Hoe een grootmacht wordt gemaakt

gebrand om zijn rijke geschiedenis aan de wereld te tonen. De schamele schatkist werd ruimhartig omgedraaid. Het Litouwse erfgoed heeft fel geleden onder de bezettingen. De Sovjets, de laatsten uit een lange rij, verbouwden zowat alle kerken tot gevangenissen, warenhuizen of fabrieken. Kostbare panden werden leeggeroofd, andere vernield, en toch blijft het aanbodriant. Het oude hart van Vilnius ligt er prachtig bij. Huizen zijn gerestaureerd, kerken worden hersteld, de eeuwenoude schoonheid is in zorgzame handen.

De vernielingen aan het Groothertogelijk Paleis waren niet de schuld van Stalin. Eerdere oorlogen, branden en verregaande negligentie hadden het oude kloppende hart van Litouwen getroffen. In 1990 was het een ruïne. Bertolt Brecht indachtig kreeg het volk 'eerst te eten', maar toen dat eenmaal was geregeld 'volgde de moraal', de heropbouw van het paleis. Litouwen moest zijn fierheid herwinnen. De heuvel, omsloten door de kleine Vilnia die in de machtige Neris uitmondt, is opnieuw het uithangbord van het land.

Wat rest van het oude stenen fort, boven op de heuvel, heerst als vanouds over de stad. Het later gebouwde paleis beneden, gedurig vergroot en verbouwd, veruitwendigt de macht van de groothertogen. Het is de ideale plaats om het belangrijkste museum van het land te huisvesten.

Litouwen

Vooraleer ik het bezoek, wil ik met de kabelbaan naar boven. Maar dat kan 'even' niet. De ruïne is verboden terrein. Water hoopte zich op, een instorting dreigt. Litouwers verbergen het ongemak voor buitenstaanders. Ze kijken een andere kant op als ik er vragen over stel. Het gaat tenslotte over de Gediminas-toren, de emanatie van de groothertogelijke macht en voor elke Litouwer een wezenlijk onderdeel van het DNA. Eergevoel laat niet toe dat die heuvel instort, het kan niet en het mag niet. Vooral niet omdat de erosie hun eigen schuld is. In 2012 werden alle bomen op de heuvel geslecht, want – zeiden historici – het was altijd een kale plek geweest. Het echte verhaal klinkt minder prozaïsch. De brede kruinen van de hoge bomen waagden het om boven de restanten van de Gediminas-toren uit te stijgen en dát kon niet. Het symbool van stad en land was onzichtbaar geworden. De wortels van die reusachtige esdoorns hadden zich diep in de ondergrond vertakt en daardoor ging het fout na de kap. Erosie. Historici en bouwkundigen maakten ruzie, meer nog, het ganse volk moeide zich. Als de buitenstaanders maar buiten het gewoel bleven. Trouwens, wie zou dat onderonsje begrijpen, alleen Litouwers spreken Litouws.

Een half jaar later stond ik weer aan de voet van de heuvel. Het 'akkefietje' was van de baan. Iedereen kon

Hoe een grootmacht wordt gemaakt

als vanouds de Gediminas-toren bezoeken en genieten van het prachtige panorama. Geen kat die nog morde over de kwestie.

Groothertog Gediminas had de eerste houten burcht vervangen door een stenen fort, de materialisatie van zijn groeiende macht. De centrale ronde toren in rode baksteen kon je van heinde en verre zien. Een hoge, metersdikke vesting en de rond de heuvel kronkelende rivieren moesten de potentiële vijanden op andere gedachten brengen.

Ook Gediminas is een held van het vaderland. Naar hem zijn lanen, pleinen, apotheken, kunstgalerijen, bierstokerijen en, vanzelfsprekend, de beroemde toren genoemd. Het mag niet verbazen dat veel Litouwers de naam Gediminas bij de geboorte meekrijgen.

Naast de eerste gotische burcht onderaan de heuvel werden er sinds het ontstaan van Litouwen telkens nieuwe kerken gebouwd. Op deze heilige grond zijn de grootvorsten gekroond en prijkt nu de kathedraal. Het hoeveelste heiligdom het is op die plaats, valt moeilijk te achterhalen. In eerdere kerken konden de groothertogen de mis volgen vanop een balkon dat uitgaf op het hoogkoor. Via een brugje bereikten de edele heren deze voorloper van de voetballoge.

Litouwen

Alles samen vormde de site het maatschappelijk, militair, kerkelijk en cultureel centrum van een negenhonderd jaar oud rijk. De machtsbasis van opeenvolgende dynastieën is nu een prachtig museum. De heropbouw en de inrichting waren het hoogtepunt van ‘Vilnius, Culturele Hoofdstad van Europa 2009’.

Op de benedenverdieping loop je over balustrades die letterlijk op de oeroude fundamenteën zijn aangebracht. Zo ontstond een immense zaal boven op de gotische ruïnes. Je kunt er de houten relictten van het irrigatiesysteem bewonderen, een innovatief geheel van leidingen dat helder water uit nabijgelegen bronnen aanvoerde om het na gebruik weer te lozen. Best chic voor een middeleeuwse burcht.

Op de hogere verdiepingen vertelt de tentoonstelling het chronologische verhaal van de groothertogen. Naast oorlogen waren verstandshuwelijken, onder meer met de Habsburgers, de basis voor de groeiende macht. En toch, hoe verder we opschuiven in de tijd, hoe kleiner de landkaart van Litouwen wordt.

Aan het eind van het traject krijg ik een virtual-realitybril opgezet waarmee het volledige traject aan oorlogen en branden in 360 graden met een duizelingwekkende snelheid door mijn hersenen wordt ge-